

УДК 81'373.23=112.2

DOI: <https://doi.org/10.31861/gph2025.852.67-77>

STRUCTURAL CHARACTERISTICS OF MODERN GERMAN TOPONYMS

СТРУКТУРНА ХАРАКТЕРИСТИКА СУЧАСНИХ НІМЕЦЬКИХ ТОПОНІМІВ

Юрій КІЙКО¹, Іван ЯКУБОВИЧ²

¹доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри германської філології та перекладу
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
y.kiyko@chnu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-2251-2811>

²магістр, кафедра германської філології та перекладу
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
yakubovych.ivan@chnu.edu.ua

The article is devoted to establishing the structural characteristics of toponyms based on the material of modern German, selected from the latest lexicographical and cultural studies sources. The object of the study is toponyms functioning in contemporary German-speaking countries, while the subject is their word-formation features.

Through structural analysis of German toponyms, several groups were identified and analyzed: simple, non-suffixal and suffixal derivatives, shifts, compound, and multi-lexeme toponyms. These groups reflect the diversity of structural forms used in naming geographical objects. Among the most typical bases, elements such as -heim, -hausen (-haus), -leben, -hof, -hofen, -statt, -stedt, -stätten, -dorf, -wiek, -weiler (-weil), -richt, -graben, -bach, and -apa stand out. Their frequency of use indicates a systematic approach to the formation of the German toponymic system.

The emergence of a large number of toponyms in the German language is associated with significant changes in the cultural, social, and historical life of the German ethnos. These changes were reflected in the development of new territories, the creation of new settlements, and the naming of large and small geographical objects. Migration processes driven by political and economic factors played an essential role in preserving naming traditions in new territories, sometimes even with the complete transfer of old toponyms.

The expansion of Germans' geographical and linguistic worldview enriched the onomastic system with new word-formation models, demonstrating the dynamic development of German toponymy and its importance in cultural and linguistic spaces.

Key words: German language, structure, derivation, word-formation model, oikonym, oronym, hydronym, toponymy.

Стаття присвячена встановленню структурних характеристик топонімів на матеріалі сучасної німецької мови, відібраних з новітніх лексикографічних та країнознавчих джерел. Об'єктом дослідження є топоніми, що функціонують на території сучасних німецькомовних країн, а предметом – їхні словотвірні особливості.

У ході структурного аналізу німецьких топонімів було визначено й проаналізовано такі групи: прості, безсуфіксально- і суфіксально-похідні, зсуви, складні та полілексемні топоніми. Ці групи відображають різноманіття структурних форм, що використовуються при номінації географічних об'єктів. Серед найтиповіших основ виділяються такі елементи, як *-heim*, *-hausen* (*-haus*), *-leben*, *-hof*, *-hofen*, *-statt*, *-stedt*, *-stätten*, *-dorf*, *-wiek*, *-weiler* (*-weil*), *-richt*, *-graben*, *-bach*, *-ara*. Частота їхнього вживання свідчить про систематичність у формуванні топонімічної системи німецької мови.

Поява великої кількості топонімів у німецькій мові пов'язана зі значними змінами в культурному, соціальному та історичному житті німецького етносу. Ці зміни знайшли своє відображення при освоєнні нових територій, створенні нових поселень, а також при номінації великих і малих географічних об'єктів. Міграційні процеси, спричинені політичними та економічними чинниками, відіграли важливу роль у збереженні традицій номінації на нових територіях, іноді навіть із повним перенесенням старих топонімів.

Розширення географічної та мовної картини світу німців збагачувало ономастичну систему новими словотвірними моделями, що свідчить про динамічний розвиток німецької топонімії та її значення в культурному і мовному просторі.

Ключові слова: німецька мова, структура, словотвір, словотвірна модель, ойконім, оронім, гідронім, топонімія.

I. ВСТУП

Завдяки значній історичній й етнокультурній цінності топоніми як складники лексичного фонду мови залишаються у фокусі уваги дослідників різних лінгвокультур загалом та німецької зокрема. Особливості німецьких топонімів простежуються у їхній структурі, фонетичному оформленні та лексико-семантичних характеристиках. Комплексний аналіз топонімії німецької лінгвокультури сприяє уточненню знань про походження словникового складу мови, виявленню динаміки лексичних змін та окресленню діалектного поділу на мовній карті німецькомовного континуума.

У германському мовознавстві існує низка праць, в яких висвітлені різні аспекти топонімії німецькомовних країн (*Bach, 1952-1954; Berger, 1999; Кійко, 2013; Білоус, 2014; Кійко/Якубович, 2023*). З розвитком новітньої ономастики постають й нові виклики, що стосуються розгляду пропріальної лексики як мовної універсалії.

Метою дослідження є встановлення структурних характеристик топонімів на матеріалі сучасної німецької мови.

Об'єктом дослідження є топоніми на території сучасних німецькомовних країн, а предметом – словотвірні особливості німецьких топонімів. Досягнення поставленої мети передбачає такі завдання: створити топонімічний корпус для лінгвістичного аналізу; здійснити словотвірний аналіз сучасних німецьких топонімів.

Фактичний матеріал дослідження отримано з лексикографічних та країнознавчих джерел (*ADAC 2024; Кійко/Кійко 2009, 2022; Кійко/Найдеш 2021*). Зібрана авторами картотека німецьких топонімів налічує 8895 одиниць.

Методи дослідження. У дослідженні ми послуговувалися теоретичними положеннями і здобутками, викладеними у працях І.Білоус (2014), С.Кійко (2013), Г.Коса (2012), Д. Ньюблінг (2015) та інших. Для вирішення завдань дослідження використовувалися загальнонаукові (аналіз, синтез) та лінгвістичні методи: словотвірний аналіз при аналізі структури німецьких топонімів, етимологічний аналіз при визначенні змін в семантиці топонімів та кількісний метод.

II. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

У результаті структурного аналізу досліджуваних топонімів німецької мови виокремлено 6 груп онімів за такими спільними словотвірними структурами: 1) прості (876 одиниці); 2) безсуфіксально-похідні (72 одиниці); 3) суфіксально-похідні (1452 одиниці); 4) зсуви (644 одиниці); 5) складні (4763 одиниці) та 6) полілексемні топоніми (1088 одиниць). Розглянемо детально кожен групу онімів.

Прості топоніми. До них відносимо однослівні топоніми, у структурі яких не виокремлюється словотвірний елемент, наприклад, *Köln, Rhein*. Функціонуванню простих назв сприяє відсутність омонімічних слів у загальновживаній лексиці. Основа простих назв зазвичай виступає як топонімотвірна, що можна наочно проілюструвати на прикладі топонімічних пар: простий – складний. Так, первинні основи онімів *Main, Rhein* представлені як вторинні в топонімічних онімах *Mainbach, Rheinbach*.

Безсуфіксально-похідні топоніми. У загальновживаній лексиці безсуфіксально утворюють віддієслівні іменники. Похідна основа мотивована у такому разі лише за допомогою дієслівної основи, тобто без участі словотвірних морфем. Група безсуфіксально-похідних топонімів включає переважно ойконіми (назви населених пунктів), які мотивовані за допомогою потапонімів (власні назви річок) та оронімів (назви об'єктів земного рельєфу): первинна основа – це основа назв гір та річок, а вторинна входить до структури назв населених пунктів, наприклад: ойконім *Camberg* – оронім *Camberg*, ойконім *Schwabach* – потапонім *Schwabach*. Імплицитний словотвір має обмежені можливості, оскільки він призводить до омонімії назв. Як правило, первинна основа потапоніму може бути вторинною у складі лише одного безсуфіксально-похідного топоніму. Наприклад, від потапоніму *Aurach* є лише один дериват такого роду – це ойконім *Aurach*. За наявності інших дериватів йдеться зазвичай про топонімічні складання або складові топоніми. Так, основа *Aurach* є вторинною у складі трьох складних топонімів: *Münchaurach, Herzogenaurach, Frauenaurach* (селища). Водночас не можна локалізувати на одній і тій річці безсуфіксально-похідні ойконіми *Aurach*, наявність яких ускладнювало б ідентифікацію об'єктів у вигляді топонімів.

Суфіксально-похідні топоніми. Найпоширенішими суфіксами сучасних німецьких топонімів є *-apa, -aha, -mana/-mina, -j-, -ah(i), -ing, -r-,* дентальні словотвірні елементи *-atja, -itja-, -ithi-, -s-, -st-,* носові форманти *-n-, -ana-, -in-, -nt-, -ndr-, -rn-, -m-, -l- і -k-.* Дуже давніми, архаїчними формантами є *n* і його похідні *-ana-, -ina-,* які часто трапляються в гідронімії: *Ilmenau, Amana* та ін. Це стосується також *nt*-суфіксів: *Isunda, Delvenau, Rednitz*. Розглянемо найпоширеніші суфікси детальніше:

Суфікс *-ah(i)* слугує для утворення похідних іменників зі збірним значенням переважно від назв дерев і квітів: *Röhrich* „зарості тростини”, *Tannicht* „ялицевий ліс”, *Dickicht* „гуща, гуща”. Тому майже всі назви з цим суфіксом локалізують топоніми. Вони були поширені в давнину: двн. *Dornnah, Forhah, Perhhah* тощо. У двн. *-ah(i)* приєднувався до субстантивних основ: *Eichach, Aicha*. Рідше трапляються похідні топоніми, які вказують на характер місцевості, наприклад, *Steinach* (< двн. *steinahi* „steiniges Gelände” – „кам'яниста місцевість”), *Wackig* „місцевість, де залягає глиноподібна порода”, *Sulch* „місцевість з мулистим ґрунтом”.

До дієслівних основ цей суфікс приєднується значно пізніше. У південнонімецькому ареалі поширені девербативи з *-at, -et <-aht*, що означають „місце, де увійшло у звичку чимось займатися”: *Erget* „Ort, wo man ärgt” – „місцевість, де орють”, *Hoibat* „Ort wo, man Neu macht” – „місцевість, де заготовляють сіно”. У сучасних топонімах *-ahi* трапляється у таких формах: *-ach: Birkach, Haslach, Dornach; -ch: Förch* (двн. *forha* „сосна”); *-a: Aicha, Feichta; -ich, -ig:*

Kieferich, Espig; -icht, -igt: Eichicht, Tannicht, Weidigt; -at, -et, -te, -t (характерні для діалектів): *Aichat, Ulmet, Birchte, Haynbucht*;

Суфікс *-ing* і його діалектні різновиди *-angen, -(i)gen, -ig, -ich*, а також варіант *-ung* утворюють переважно назви населених пунктів. Значна кількість топонімів на *-ing* утворюється від давніх імен: *Eppingen, Sigmaringen, Gundringen* тощо. Тут суфікс передає значення власності і підпорядкованості однієї особи іншій. Якщо на чолі якоїсь групи осіб (сім'ї, роду, громади тощо) стояла людина, наприклад, на ім'я *Bodo*, то людей, які були у його підпорядкуванні, називали *Bodinga* («люди Бодо»). При вказівці на місце, де мешкала ця група осіб, використовувалася форма давального відмінка множини *Bodingen* „bei den Leuten des Bodo”. Такі назви часто виникали наприкінці Великого переселення народів. У середньовісному німецькому періоді їх витіснили позначення мешканців на *-er* та *-inger*: *die Bremer, die Göttinger*. Цікавою особливістю цього суфікса є те, що він міг поєднуватися не тільки з особистими іменами, але й апелятивами, відображаючи певний речовий зв'язок між предметами, який слугував мотивом для найменування населеного пункту. До них відносяться такі ойконіми, як *Wildungen* „bei den Leuten in der Wildnis” (ліс ↔ місце проживання) або ойконіми з прикметниками як *Grüningen* і *Breitungen*, в основі яких можуть лежати гідроніми *Gruonach* „біля зеленого струмка”, *Breitach* „біля широкого струмка” тощо. Багато топонімів утворені від апелятивів із найрізноманітнішою семантикою: ороніми *der Spitzing* від *spitz* „гострий”, *der Kalbling* (<двн. *kalo* „голий”), мікротопоніми *Schützing* від *Schütze* „гребля”, *Riemling* від *Riemen* „довга, вузька земельна ділянка”, ойконіми *Hilzing* (*in dem Holz* „в лісі”).

У сучасній німецькій топоніміці спостерігається тенденція вирівнювання всього різноманіття стародавніх різновидів цього суфікса у стандартну форму *-ingen*. Хоча широко поширені й інші форми, у Тюрингії та Гессені *-ungen* (*Beverungen, Kaufungen, Melsungen*), в Баварії *-ing* (*Freising, Garching*), на фризській території трапляється *-ens* (*Esens*). Виникнення варіанта *-ling* пояснюється, з одного боку, хибним відділенням *-l-* перед *-ing* від основи антропоніма (*Tuttlingen* від антропоніма *Tuttilo* та *-ingen*), з іншого боку, дією дисиміляції чи асиміляції (*Siginingen* > *Siglingen*).

Суфікс *-r* досить поширений в німецьких топонімах. З цим суфіксом особливо часто утворюються давні назви річок жіночого роду: *Isara, Isura/die Isar, Agara/die Eger, Scuntra/die Schondra*.

У суфіксі чоловічого роду *-er (-ler, -ner)* злилися два суфікси: герм. **-variōs* та лат. *-ārius*. Закінчення давального відмінка слугувало для утворення назв жителів, наприклад, від поселення *Mohinga* мешканців називали *Mohing-ara*. При утворенні назв жителів на *-er* закінчення додавалася до основи слова, а не до відмінкової флексії. Наприклад, у двн. жителя поселення *Sahsōno-hūsun* називали *Sahsōno-hūs āri* „der Sachsenhäuser”, а не *Sahsōno-hūsun-āri*. Тому сьогодні від міста *Bremen* назва мешканця є *Bremer*, від *Gießen* – *Gießer*, від *Nordhausen* – *Nordhäuser* тощо. Згодом з форми родового відмінка множини розвинулася невідмінювана форма прикметника: *die Frankfurter Würstchen* „франкфуртські сосиски” означає *die Würstchen der Frankfurter*, *die Basler Leckerli* означає *die Leckerli der Basler*. Такі форми можуть бути похідними не тільки від ойконімів, а й від інших видів топонімів. Утворені від назв мешканців на *-er* назви населених пунктів у вигляді давального відмінка множини часто трапляються в Баварії: *Bachern* (X ст. – *Pacharun* „bei den Leuten am Bach”), *Wallern* (XI ст. – *Waldarun* „bei den Leuten am Wald”); *Pichlern* „bei den Leuten am Bühel” (двн. *puhil, buhil* „Hügel” – „горб”).

З суфіксом *-(l)er* утворюються топоніми від основ, що вказують на якесь місце. У Швабії трапляються мікротопоніми *der Wiesler* („місце, вкрите трав'янистою рослинністю”), *Steinler, Tänneler, Eicheler, Häseleler*. На Рейні *Kieseler* означає „місце, де є багато гравію”, *Kreuzer* „Stelle, wo ein Kreuz stand” – „Місце, де стояв хрест”. Вони можуть також вказувати на вигляд,

форму місця: *Stelzler* (у Баварії) „Acker, der die Form einer Stelze hat” – „рілля, яка має форму ходулі”. Від прикметників *rot* „червоний”, *lang* „довгий” утворені мікротопоніми *der Längler*, *der Rötler*. Віддієслівні топоніми вказують на місце, де щось відбувається: *der Pflänzer*, *der Anwender*, *der Steiger*. Можливі також похідні утворення від антропонімів, які несуть інформацію про володіння чи власність. Поле, що належить людині на ім’я *Schiller*, називається тоді *Schillerer*. Гірське пасмо між Лунгау і Штайермарком *der Enstaler* названо за річкою *Енс*.

Суфікси *-s*, *-st* наявні переважно в гідронімії, рідше трапляються в ойконімах *Linse* „Berglehne”, *Resse* „Sumpf, Moorbach”, *Schlipps* (< двн. *slipfen* „gleiten, rutschen”)

Наступні суфікси виражають значення топонімічної демінутивності, що часто спостерігається в мікротопонімії і рідше в гідронімії: *-chen*: *Berlinchen*, *Cüstrinchen*, *Kölmichen*, *Schönbörnchen*; *-lein*: *Hähnlein*; *-le*: *Dittersbächel*, *Eulenhöfle*, *das Kinzigle* (притока річки *Kinzig*).

Загалом у топонімії німецької мови є чимало географічних назв, утворених у минулому продуктивними суфіксами. Проте у збагаченні топонімічного фонду суфіксація відіграє значно меншу роль, ніж словоскладання.

Зсуви. Утворення, що представляють за своєю структурою перехідний ступінь від словосполучення до складного слова, німецькі лінгвісти зазвичай називають «зсувами» (*Zusammenrückungen*), як-от: *Vaterunser*, *Störenfried*. Зсуви за оформленням і розташуванням своїх частин незначно або майже нічим не відрізняються від словосполучень сучасної мови, але мають уже єдину словотвірну основу і зазвичай один наголос. А. Бах серед топонімів-зсувів розрізняє короткі речення і синтаксичні словосполучення (*Bach*, 1953, с. 122). До зсувів він відносить: 1) імперативні назви (*Kehrwieder*, *Siehdichfür*); 2) імена, що є формою 1-ї особи однини (*Schauinsland*, *Streckfußchen*). Останній топонімічний тип виник порівняно недавно і слугує, як правило, для найменування невеликих земельних ділянок, лісів, угідь, хоча топонім *Siehdichum* (ліс в Бранденбурзі), ниж.-нім. *Südekum*, засвідчений у письмових джерелах вже у XIII ст. як власна назва. Імперативні топоніми дуже стійкі, але малопродуктивні.

Топоніми можуть виникнути шляхом з’єднання елементів синтаксичних словосполучень у єдине слово. Префікси та артиклі входять як топоформанти до складу топонімів у таких моделях:

1. Іменник (загальна назва) + іменник (загальна назва): ойконім *Antweiler* (*Antwilere* від *Ametwilere* «Dorf am Ahrberg», від *ara* «Ahr» і «met» = *Berg*).

2. Дієслово + іменник (загальна назва): ойконім *Biburg* (від двн. *biberin* «текти навколо, омивати водою»).

3. Прислівник + іменник (загальна назва): мікротопонім *Fürfeld* (р-н Альцей, від прислівника *forna* «попереду»); ойконім *Nidwalden* (*nida* „внизу, під чимось” + *wald* „ліс”); *Obwalden* (< *oba* «нагорі» + *wald* „ліс”), порівн. *Rothenburg ob der Tauber*.

4. Прийменник + іменник (загальна назва): *Aufhausen* (р-н Айхах-Фрідберг, від двн. *ūf*, др.-сакс. *ur* «на, над»), острівний ойконім *Utlande* «Außenland» – «поза сушею».

5. Прийменник + артиклі + іменник (загальна назва): *Ochtendung* (*of demo dinge* «над судним місцем; над місцем збору війська»), *Zermatt* (*zu der Matte* «на галявині»).

6. Відмінюваний числівник + іменник у давальному відмінку множини: *Zweibrücken* (Пфальц).

7. Незмінюваний числівник: ойконім *Dreieich* (біля Лангена), *Vierlande* (біля Гамбурга), *Fünfmühlen*, рейнські мікротопоніми *Dreizehnlinden*, *Neunmorgen*.

Складні топоніми. Серед складних топонімів розрізняємо неповноскладові і повноскладові топоніми. *Неповноскладовими* утвореннями є топоніми, у яких означальне

слово – прикметник або іменник у родовому відмінку однини чи множини з'єднується з іменником. Наприклад, *das neue Dorf* шляхом стягнення компонентів в одне слово може утворити топонім *Neudorf*.

Типовими є топоніми, в яких перший компонент – прикметник у функції означення. У вибірці трапилися такі варіанти:

1. Прикметник у називному відмінку + іменник (загальна назва) у називному відмінку: *Altermarkt, Neuerwall, Großefehn, Westerwald*.

2. Прикметник у давальному відмінку + іменник (загальна назва) в називному відмінку: *Altenstadt, Hohendorf, Naundorf*.

3. Прикметник у невідмінюваній формі + топонім: *Windischgrätz, Trierischhausen, Westergroningen*.

4. Прикметник у називному відмінку + топонім: *Schmalkalden* або річка з тією ж назвою.

5. Прикметник у давальному відмінку + топонім: *Neuötting* (Верхня Баварія), *Altenkrempe* (в Ольденбурзі).

Серед неповноскладних утворень є топоніми, першим елементом яких виступає іменник у родовому відмінку. Якщо перший компонент був складним іменником, то його основне слово переважно опускалося. Серед топонімів цієї групи можна виокремити такі варіанти:

1. Іменник (загальна назва) + флексія *-(e)s* + іменник (загальна назва): *Landsberg, Bischofswerda, Waldshut*.

2. Іменник (загальна назва) + флексія *-en* + іменник (загальна назва): *Grafenau, Grafenhausen*, оронім *Grafenberg*.

3. Іменник (загальна назва) у множині (сильна відміна) + іменник (загальна назва): *Schweineberg* (біля Зонтхофена);

4. Іменник (загальна назва) у множині (слабка відміна) + іменник (загальна назва): *Pfaffendorf* (р-н Кобленц), *Pfaffenhofen* (на річці Ільм), *Ochsenfurt* (на Майні).

5. Повна власна назва + флексія *-(e)s* + іменник (загальна назва): *Albersdorf* (р-н Дітмаршен), *Aschersleben* (р-н Зальцландкрайс).

6. Коротка власна назва + флексія *-(e)s* + іменник (загальна назва): *Adersleben* (р-н Гарц).

7. Повна/коротка власна назва + флексія *-(e)n* + іменник (загальна назва): *Geisenheim* (на Рейні), *Porphenagen* від антропоніма *Porppo*.

8. Прізвище в родовому відмінку + іменник (загальна назва): *Schumannsheide, Windelsbleiche, Waspenhof*.

9. Гідронім + флексія *-s* + іменник (загальна назва): *Innsbruck, Regensburg*. За аналогією з назвами річок чоловічого роду назви річок жіночого роду також часто отримували інтерфікс *-s*.

10. Оронім + флексія *-s* + іменник (загальна назва): *Harzburg* (вперше засвідчений в XI ст. як *Hartensburg*).

11. Ойконім + флексія *-s* + іменник (загальна назва): *Homburgshausen, Altenburgsweg, Mahlbergskopf*.

12. Іменник у родовому відмінку + іменник (власна назва): *Kaiserslautern, Abtsbessingen, Bischofsdhron*.

13. Дієприслівник у невідмінюваній формі + іменник (загальна назва): *Hanngund* (мікротопонім у басейні річки *Aurach*).

14. Дієприслівник у відмінюваній формі + іменник (загальна назва): *wider das fallende waszer > Fallenwasser*.

15. Дієприслівник у давальному відмінку + іменник, наприклад: *Eichwald am Berghang* (вперше засвідчений у 1400 р. у формі *zu der hangenden aich* «дубовий ліс на схилі гори»).

Повноскладові топоніми. Повноскладними топонімами є сполучення, перший компонент яких має форму основи слова, наприклад, гідроніми *Fischbach*, *Waldsee*, ойконіми *Waldheim*, *Königstein*. У складних топонімах основним словом може бути як власна, так й загальна назва. Залежно від приналежності основного слова до апелятивної чи онімічної лексики виокремлюємо такі словотвірні моделі:

1. Основа дієслова + іменник (загальна назва), як-от: *Plappergasse*.
 2. Прикметник + іменник (загальна назва): ойконіми *Altheim*, *Neustadt*, *Grünstadt*, гідроніми *Lauterbach*, *Tiefbach*, ороніми *Schwarzwald*, мікротопоніми *Bitterfeld*, озера *Dümmersee* (вестфальське *dummerig* „сирий, вологий”), хороніми *Altmark*, *Dithmarschen*.
 3. Іменник (загальна назва) + іменник (загальна назва): ойконіми *Aham* (р-н Ландсхут, від *ahe* «вода, річка»), *Bergheim* (Верхня Баварія, з *berc* «гора» і *heim* „будинок”), гідроніми *Eberbach* (*Eber* «кабан» + *Bach* «струмок»), *Erdbach*, *Bogenbach*, озера *Feldsee*, *Holzsee*, затока *Salzhaff*, хоронім *Bergstraße*, канал *Mittellandkanal*, моря *Nordsee*, *Ostsee*;
 4. Антропонім (повна форма) + іменник (загальна назва): ойконіми *Einseltheim* (Верхній Рейн), *Widdern* (Неккарзульм, від антропоніма *Withari*), *Sarzbüttel* (р-н Дітмаршен, від антропоніма *Serte* до повної форми *Sigihart*);
 5. Антропонім (коротка форма) + іменник (загальна назва): чоловічі антропоніми *Bodogast*, *Salegast*, *Widogast*, згадані в збірнику права салічних франків (*Lex Salica*), є компонентами повноскладних топонімів *Bodochem*, *Salechem*; ойконімів *Dudweiler* (Саарланд).
 6. Прізвище + іменник (загальна назва): *Goethestraße*, *Theodor-Heuss-Platz*.
 7. Гідронім + іменник (загальна назва): *Düsseldorf* (перша згадка у 1159 р. як *Dusseldorp* «село на р. Дуссель»), канали *Trebelkanal*, озера *Ammersee*, джерела *Siequelle*, затоки *Oderbucht*, водоспади *Bodefall*.
 8. Ойконім + іменник (загальна назва): історичні округи *Salzburg*, *Augsburg* (вперше згадано у 832 р. як *Augustowe* < *Augusta Vindelicorum*); назви населених пунктів *Reutlingendorf*, *Ettenheimmünster*; назви водойм *Wardersee*, *Wismarbucht*.
 9. Оронім + іменник (загальна назва): *Brockenfeld*, *Schwarzwaldkreis*.
- Топоніми, основним словом яких є власна назва, на яку зазвичай падає наголос, створені відносно недавно з метою диференціації географічних об'єктів:
1. Прикметник + власна назва: ойконіми *Alt-*, *Neubreisach*, *Neuruppin*, *Neuwid*, затока *Unterwarnow*;
 2. Іменник (загальна назва) + власна назва: ойконіми *Markgröningen* (Баден-Вюртемберг), гідроніми *Fichtelnaab*, *Waldnaab*, *Ostpeene*;
 3. Антропонім + власна назва: ойконіми *Benediktbeuren*, *Maria-Zell*, *Walternienburg*;
 4. Гідронім + власна назва: ойконіми *Rheindürkheim*, *Neckarwestheim*, *Moselweiß*, *Neckarsulm*;
 5. Етнонім + власна назва: ойконіми *Schwabmünchen* (біля Аугсбурга), *Schwabmühlhausen*, *Bayermünchen*.

Деякі назви склалися спочатку лише з першого компонента. Пізніше до нього додали другий компонент, як правило, географічний термін для пояснення належності назви до певного класу об'єктів. Такі утворення часто трапляються серед назв річок: річка *Wörsbach* називалася раніше простим словом *Wörs* < *Werisaha* < *Werisa* (IX ст.). Згодом у назвах річок другі компоненти *-ara* та *-ach* перестали сприйматися як гідрографічні терміни, тому до них стали додавати термін *-bach* як пояснювальне слово, як-от: *Brobicke* (1339) називається зараз *Brabeckebach*.

Місцева назва *auf dem Nollen* > *Nonn* (з двн. *hnol* «горб») розширюється у композити *Nonnberg*, *Nonnkipel*. Назва острова *Norderney* згадується у 1515 р. як *Norderney Oog*, у якому фризьке *eu* походить від *oog* «острів». Г. Кос (*Kos* 2012) називає це явище ономастичним плеоназмом, оскільки топооснова уточнюється компонентом зі схожим значенням. Так виник, наприклад, ойконім *Maienfeld*, де до кельтського *magis* «поле» доданий компонент *-feld*, що має те саме значення.

Протилежне явище є скороченням одного з компонентів складного топоніму. У цьому випадку складні топоніми є вихідним пунктом утворення простих топонімів. Такі, наприклад, гідроніми *Tanger* від ойконіму *Tangermünde* (< *Angermünde*), *Darm* (< *Darmstadt*). Сучасна назва гір *Harz* (< двн. *hard* «гірський ліс») із фінальним *z* утворено від назви замку *Harzburg*.

Особливий тип складних топонімів у німецькій мові становлять назви, у яких визначальний компонент стоїть після основного компонента і несе головний наголос. У таких назв основним словом завжди є топонім. Серед них слід виділити детермінативні та копулативні композити: 1) визначальне слово – апелятив: *Kehl-Stadt*, *Biebrich-West*, *Bonn-Süd*; 2) визначальне слово – топонім: а) детермінативні композити: *Baden-Baden*, *Berlin-Wilmersdorf*; б) копулативні композити: *Elsaß-Lothringen*, *Auringen-Medebach*; 3) визначальне слово – антропонім (ім'я святого): *Strinz-Trinitatis*, *St. Gallen*.

У німецькій топонімії трапляється багато інших компонентів. В ойконімії ми нарахували понад 300 інших компонентів складних назв, включаючи різні фонетичні, орфографічні та діалектні різновиди.

Полілексемні топоніми. Полілексемні географічні назви утворюють досить численну групу (1088 одиниць), що відрізняється різноманітністю форм. Деякі дослідники називають їх складовими топонімами. Серед топонімів-словосполучень В. Фляйшер виокремлює дві групи: 1) прийменникові словосполучення і 2) атрибутивні словосполучення (*Fleischer* 1989). Варіативність компонентів тут сильно обмежена і в онімічній функції такі топоніми виступають лише при використанні всієї конструкції.

Прийменникові онімічні словосполучення поширені серед назв вулиць (*Auf dem Hüttenweg*, *Unter den Linden*), готелів або ресторанів (*Am Ring*, *Zum Hirschen*). Оскільки в процесі комунікації подібні конструкції, як зауважує В. Фляйшер, не дуже «зручні», їх прийнято вживати з відповідними апелятивами: *Sie wohnt in der Straße Hinter der Kirche*.

Онімічні атрибутивні словосполучення представлені переважно географічними назвами: *der Rote Main*, *die Alte Elbe*. Більшість топонімів цього типу вважаються пізніми найменуваннями й утворені на основі вже наявних топонімів через додавання диференційних ознак. У таких випадках зазвичай виникають протиставлення: *Groß – Klein*, *Alt – Neu*.

Аналіз топонімічних словосполучень показує, що для їх утворення найчастіше використовуються лексичні елементи, що відбивають ландшафт, характер самого об'єкта і зазвичай виражену номінальними іменниками географічну термінологію, наприклад, *Berg* „гора”, *See* „озеро” тощо. Однак географічні терміни дають лише загальне уявлення про позначені ними об'єкти. У кожному окремому випадку передбачається найменування якогось конкретного референта, тому того загального уявлення, що дає про географічний об'єкт апелятив (родове позначення відповідних об'єктів), зовсім недостатньо для називання референта. Топоніми-словосполучення виникають через те, що апелятив частково втрачає ознаки номінальності лише в поєднанні з прикметником, який позначає якусь ознаку певного об'єкта. Ця ознака необов'язково має бути суттєвою, вона часто є випадковою, але завжди характерною лише для цього об'єкта. Таким чином, основна функція прикметника полягає в тому, щоб відрізнити одне одиничне поняття від іншого подібного одиничного поняття. Роль прикметника у полілексемних топонімах полягає в тому, щоб апелятив перетворився на власну

назву. Так, слово *das Land* „земля” – апелятив, але у поєднанні з прикметником воно стає топонімом *Altes Land*.

Утворення топонімів через поєднання прикметника з іменником у німецькій мові досить поширене при найменуванні гір, річок, озер тощо. На відміну від ойконімів, де часто застосовують словоскладання. Відмежування одного об’єкта від іншого зазвичай є наслідком виокремлення в ньому ознак, що певною мірою індивідуалізують його. При цьому в конструкції «прикметник + іменник» ми маємо справу з узгодженням – ефективним засобом вираження цілісності складного уявлення, вираженого двома або кількома словами. Узгодження з прикметником є повним узгодженням. Топоніми з такою будовою подібні стійким словосполученням, оскільки вони називають єдине поняття. Утворений топонім є онімом, отже, стійкість топонімічних словосполучень цієї структури обумовлюється та підкреслюється специфікою власної назви – назвати окремий, одиничний об’єкт.

У гідронімічній системі німецької мови можна виокремити три групи полілексемних гідронімів: 1) атрибутивні бінарні гідроніми-словосполучення; 2) атрибутивні трискладові гідроніми-словосполучення; 3) прийменникові гідроніми-словосполучення. Серед атрибутивних поєднань у гідронімії переважає модель «відтопонімічний прикметник + географічний термін». Значна кількість словосполучень припадає на лімтоніми і пелагоніми: *Schweriner See*, *Kieler Bucht*, менша кількість – на потамоніми: *Weißer Main*, *Roter Main*, *Fränkische Saale*. В атрибутивних гідронімах-словосполученнях визначення можуть бути оформлені відтопонімічним прикметником, якісним прикметником, відносним прикметником, іменником-топонімом у постпозиції або числівником. Аналіз гідронімів виявив такі структурні варіанти:

1. Відтопонімічний прикметник + топонімічний термін: *Oldenburger Graben*; *Greifswalder Bodden*; *Immerether Maar*.
2. Відтопонімічний прикметник + потамонім (найменування річок): *Fränkische Saale*, *Zwickauer Mulde*.
3. Якісний прикметник + географічний термін: *Großer See*, *Grüner See*; *Großer Graben*, *Schwarzer Bach*.
4. Якісний прикметник + потамонім: *Alte Weser*, *Warme Bode*, *Roter Main*, *Weißer Main*, *Reiche Ebrach*.
5. Якісний прикметник + топонім: *Großer Brombachsee*, *Großer Schierensee*.
6. Відносний прикметник + потамонім: *Östliche Günz*, *Blinde Trebel*.
7. Відносний прикметник + географічний термін: *Holzrener See*.
8. Прикметник етнічної приналежності + географічний термін: *Dänische Bucht*, *Deutsche Bucht*.
9. Географічний термін + водосховище: *Stausee Kelbra*, *Speicher Wiznitz*, *Trinkwasserspeicher Frauenau*.
10. Географічний термін + числівник: *Staustufe 3*.

Атрибутивні трикомпонентні гідроніми називають озера і річки, де першим компонентом є якісний прикметник, наприклад, *Alt Schweriner See*. При диференціації притоків однієї річки до її назви може додаватися, як правило, ще один відтопонімічний прикметник, що вказує на сусідній населений пункт, як-от: *Gustebieser Alte Oder*.

При творенні подібних топонімів задіяні прийменники та прийменникові прислівники. Їхня функція полягає в локалізації об’єкта. Найбільш часто трапляється прийменник *an*, який означає розташування населеного пункту на березі річки: *Frankfurt am Main*, *Frankfurt an der Oder*.

Крім прийменника *an*, активну роль відіграють прийменники *in* (*Freiburg in Schlesien*); *bei* (*Neustadt bei Coburg*); *unter* (*Kirchheim unter Teck*); *von* (*Bad Hamburg von der Höhe*); *vor* (*Berra vor dem Heinrich*); діалектний *ob* (*Rothenburg ob der Tauber*); *auf* (*Landkirchen auf Fehmarn*).

З аналізованого списку ойконімів нам трапилися 460 назв у формі прийменникових поєднань. Топоніми-словосполучення характерні для офіційних назв німецьких федеральних земель, як-от: *Freistadt Bayern*.

III. ВИСНОВКИ

Структурний аналіз укладеного корпусу топонімів німецької мови дозволив виокремити такі структурні групи: прості (кореневі назви); безсуфіксально- та суфіксально-похідні топоніми; зсуви; складні та полілексемні географічні назви. Типовими основами сучасних німецьких топонімів є *-heim*, *-hausen* (*-haus*), *-leben*, *-hof*, *-hofen*, *-statt*, *-stedt*, *-stätten*, *-dorf*, *-wiek*, *-weiler* (*-weil*), *-richt*, *-graben*, *-bach*, *-apa*.

Появу значної кількості топонімів можна пояснити значними змінами у культурному житті німецького етносу, що втілювалося в розширенні меж його проживання, у нових ландшафтах, великих і дрібних географічних об'єктах при освоєнні нових територій. Незважаючи на значні міграційні процеси, спричинені насамперед політичними й економічними чинниками, німці переносили на нові місця поселення свої колишні традиції номінації, а також частково й самі топоніми. Розширення географічної і мовної картини світу німецькомовного етносу збагатило початкову ономастику новими словотвірними варіантами.

Перспективним напрямом дослідження вбачаємо контрастивний аналіз отриманих даних з даними інших лінгвокультур для встановлення певних топонімічних універсалій.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Білоус І.Л. *Власні назви у німецьких газетно-публіцистичних жанрах*: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Херсон, 2014. 19 с.
- Кійко С.В. Омонімія апелятивів і топонімів. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Філологічні науки. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2013. Вип. 32. С. 196–200.
- Кійко С.В., Кійко Ю.Є. *Вступ до германського мовознавства*: навчальний посібник. Чернівці: ЧНУ, 2022. 228 с.
- Кійко С.В., Якубович І. Семантичні характеристики топонімів Німеччини. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Германська філологія*. Чернівці: ЧНУ, 2023. Вип. 843. С. 36–46.
- Кійко Ю.Є., Кійко С.В. *Лінгвокраїнознавчий словник*. Чернівці: ЧНУ, 2009. 84 с.
- Кійко Ю.Є. Nomina propria в німецькому й українському інформаційних зовнішньополітичних дискурсах. *Слов'янський збірник*. Київ: Вид-во С.Будаго, 2012. Вип. 17. Ч. 1. С. 353–358.
- Кійко Ю.Є., Найдеш О.В. *Deutschsprachige Landeskunde*: навчальний посібник. Чернівці: Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2021. 96 с.
- ADAC Kompaktatlas Deutschland. 24. Aufl. Ostfildern: MAIRDUMONT, 2024. 236 S.
- Bach A. *Deutsche Namenkunde*. Bd. I-II. Heidelberg: Winter, 1952-1954. 331 S. 451 S. 615 S.
- Berger D. *Geographische Namen in Deutschland: Herkunft und Bedeutung der Namen von Ländern, Städten, Bergen und Gewässern*. Duden Taschenbücher, Bd. 25. 1999. 320 S.
- Fleischer W. Struktur und Funktion mehrwortigen Eigennamen im Deutschen. *Reader zur Namenkunde: Germanistische Linguistik*. Bd. 1: Namentheorie. Olms, 1989. S. 263–271.
- Koß G. *Namenforschung*. Eine Einführung in die Onomastik. Tübingen: Niemeyer, 2012. 248 S.
- Nübling D., Fahlbusch F., Heuser R. *Namen: Eine Einführung in die Onomastik*. 2. Aufl. Tübingen: Narr, 2015. 374 S.

REFERENCES

- Bilous I.L. (2014). *Vlasni nazvy u nimetskykh hazetno-publitsystychnykh zhanrakh* [Proper Names in German Newspaper and Journalistic Genres]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.04. Kherson, 2014. 19 s.
- Kiyko S. V. (2013). Omonimiya apelyatyviv i toponimiv [Homonymy of appellations and toponyms]. *Naukovi pratsi Kamyanets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka. Filolohichni nauky*. Kamyanets-Podilsky: Axioma, 2013. Vol. 32. S. 196–200.
- Kiyko S.V., Kiyko Yu.Ye. (2022). *Vstup do hermanskoho movoznavstva* [Introduction to Germanic Linguistics]: navchalnyi posibnyk. Chernivtsi: ChNU, 2022. 228 s.
- Kiyko S.V., Yakubovych I. (2023). Semantychni kharakterystyky toponimiv Nimechchyny [Semantic characteristics of German toponyms]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho natsionalnoho universytetu imeni Yurii Fedkovycha. Hermanska filolohiia*. Chernivtsi: ChNU, 2023. Vol. 843. S. 36–46.
- Kiyko Y., Kiyko S. (2009). *Linhvokrainoznavchyi slovnyk* [Linguo-Country Dictionary]. Chernivtsi: ChNU, 2009. 84 p.
- Kiyko Y. (2012). Nomina propria v nimetskomu y ukrainskomu informatsiinykh zovnishnopolitychnykh dyskursakh [Nomina propria in German and Ukrainian foreign policy information discourses]. *Slovianskyi zbirnyk*. Kyiv: Vyd-vo S.Budaho, 2012. Vol. 17. Ch. 1. S. 353–358.
- Kiyko Y., Naidesh O. (2021). *Deutschsprachige Landeskunde* [German-language regional studies]: navchalnyi posibnyk. Chernivtsi: Chernivetskyi natsionalnyi universytet imeni Yurii Fedkovycha, 2021. 96 s.
- ADAC (2024) *Kompaktatlas Deutschland* [Compact Atlas of Germany]. 24. Aufl. Ostfildern: MAIR-DUMONT. 236 S.
- Bach A. (1952-1954) *Deutsche Namenkunde* [German Naming]. Bd. I-II. Heidelberg: Winter. 331 S. 451 S. 615 S.
- Berger D. (1999) *Geographische Namen in Deutschland* [Geographical names in Germany]: Herkunft und Bedeutung der Namen von Ländern, Städten, Bergen und Gewässern. Duden Taschenbücher, Bd. 25. 320 S.
- Fleischer W. (1989) Struktur und Funktion mehrwortigen Eigennamen im Deutschen [Structure and function of multi-word proper names in German]. *Reader zur Namenkunde: Germanistische Linguistik*. Bd. 1: Namentheorie. Olms. S. 263–271.
- Koß G. (2012) *Namenforschung* [Onomastics]. Eine Einführung in die Onomastik. Tübingen: Niemeyer. 248 S.
- Nübling D., Fahlbusch F., Heuser R. (2015) *Namen: Eine Einführung in die Onomastik* [Name: An Introduction to Onomastics]. 2. Aufl. Tübingen: Narr. 374 S.

Отримано: 07 лютого 2025 р.

Прорецензовано: 14 лютого 2025 р.

Прийнято до друку: 20 лютого 2025 р.